

УДК 373.2(091)(477)»1980-1989»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.13>

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ШЕСТИРІЧНОГО ВІКУ: ДОСВІД 1980-Х РОКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР

Лаврут Ольга,

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри суспільно-гуманітарної та медійної освіти
Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
ORCID ID: 0000-0002-6915-7474

У статті проаналізовано здійснення освітньої реформи у школах УРСР у контексті реалізації Постанови ЦК КП УРСР і Ради Міністрів УРСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» (1984 р.). Вона покликана була покращити навчальну і виховну діяльність учнів, здійснити перехід від десятирічної до одинадцятирічної шкільної освіти. Це зумовлювалося подоланням деструктивних процесів і явищ, які накопичилися у радянському суспільстві, та спробою вирішити освітні проблеми і не втрачати міжнародні позиції. Основні напрями виховання мали бути реалізовані у школі та поза її межами, меседжами якого залишалися принципи ленінізму.

У роботі наголошено, що «перебудова» створила оптимальні можливості задля реалізації основних засад освітнього реформування у школі. Скориставшись офіційними гаслами, заклади освіти спрямували власні зусилля на це. Процес був тривалим та потребував уваги з боку державних та місцевих органів. Перші, з одного боку, продовжували бути інертними або здійснювали відповідні заходи завуальовано, другі – споглядали на них і вимушені були реагувати на педагогічну громадськість.

Акцентовано, що саме вчителі стали вирішальною силою у цьому процесі. Вони продовжували виконувати власну місію, вивчаючи особливості навчання, розвитку і взаємодії з дітьми шестирічного віку. Для них це було новим і справжнім викликом. Учителі у дошкільних закладах та школах здійснювали відповідну роботу не лише з дітьми, а й із їхніми батьками, педагогічною спільнотою. Доведено, що основним завданням діяльності з дітьми шестирічного віку є їх підготовка до подальшого шкільного, дорослого життя. Напрямами роботи з ними були такі: розвиток мови та мовлення, дотримання санітарно-гігієнічних норм та правил поведінки, формування здорового способу життя тощо. Це здійснювалося шляхом бесід, читання, практичної діяльності, екскурсій.

Зазначено, що не всі батьки віддавали навчатися своїх дітей із шестирічного віку через їх скептичне ставлення до змін, відсутність підготовки. Існували і проблеми, які потребували вирішення: кадрові, науково-методологічні, матеріальні. Усе ж шкільна реформа наблизилася демократичні зміни, які відбулися уже в наступних періодах існування українського суспільства.

Ключові слова: УРСР, реформа, школа, педагоги, діти шестирічного віку, відділи освіти, суспільство.

Lavrut Olga. Education of six-year-old children: experience of the 1980s in the Ukrainian SSR

The article analyzes the implementation of educational reform in schools of the Ukrainian SSR in the context of the implementation of the resolution of the Central Committee of the Communist Party of the Ukrainian SSR and the Council of Ministers of the Ukrainian SSR «On further improvement of general secondary education of youth and improvement of working conditions of general education schools» (1984). It was designed to improve the educational and educational activities of students, to make the transition from ten-year to eleven-year school education. This was due to overcoming destructive processes and phenomena that had accumulated in Soviet society and an attempt to solve educational problems and not lose international positions. The main directions of education were to be implemented in school and beyond, the messages of which remained the principles of Leninism.

The work emphasizes that «perestroika» created optimal opportunities for the implementation of the basic principles of educational reform in school. Using official slogans, educational institutions directed their own efforts to this end. The process was long and required attention from state bodies and local. The first, on the one hand, continued to be inert or carried out appropriate measures in a veiled manner, the second – contemplated them and were forced to react to the pedagogical community.

It is emphasized that it was the teachers who became the decisive force in this process. They continued to fulfill their own mission, studying the features of learning, development and interaction with six-year-old children. For them, this was new and a real challenge. Teachers in preschool institutions and schools carried out appropriate work not only with children, but also with their parents, the pedagogical community. It is proven that the main task of working with six-year-old children is their preparation for further school and adult life. The areas of work with them were as follows: the development of speech and language, compliance with sanitary and hygienic norms and rules of behavior, the formation of a healthy lifestyle, etc. This was carried out through conversations, reading, practical activities, excursions.

It is noted that not all parents sent their children to school from the age of six because of their skeptical attitude to changes, lack of preparation. There were also problems that needed to be solved: personnel, scientific and methodological,

material. Nevertheless, the school reform brought closer the democratic changes that took place in the following periods of the existence of Ukrainian society.

Key words: Ukrainian SSR, reform, school, teachers, six-year-old children, education departments, society.

Постановка проблеми. Актуальність питання зумовлюється пошуком шляхів розвитку української системи освіти, її демократизацією та відкритістю. Періодично освітянській спільноті, здобувачам освіти та їхнім батькам пропонують нові або оновлені державні стандарти, науково-методичне та практичне забезпечення. Звернення до минулого досвіду є передумовою його переосмислення та можливого запозичення до практичного втілення найкращих здобутків. Питання навчання дітей із шестирічного віку – на часі. Його торкалися дослідники історичної, педагогічної та психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Н. Шліхта справедливо акцентує на тому, що освіта залишалася потужним інструментом впливу на особистість та її становлення в умовах радянської дійсності. Держава не змогла повністю відмовитися від марксистсько-ленінської ідеології, вона прикривалася прагненням змін у суспільстві [1, с. 37–42]. Л. Березівська [2, с. 9–33; 3; 4, с. 45–49], Л. Пироженко розглянули питання історіографії, джерелознавства, реформування шкільної освіти різних періодів радянської історії та їхні наслідки [5]. О. Лаврут зупинилася на історіографічній спадщині сучасності радянської школи в УРСР у 1940–1980-х роках [6, с. 171–182].

В. Молоткіна і Л. Хмельницька окреслили загальні риси реформування школи, акцентувавши на її непослідовному, половинчастому характері. Усе ж наприкінці 1980-х років держава змушена була реагувати на діяльність освітянської спільноти, яка на себе взяла ініціативу реалізації основних прогресивних задекларованих ідей [7, с. 137–142]. Про це зазначає і В. Примакова. Педагоги втілювали принципи демократизму, індивідуалізації в освіті, що в майбутньому стали основою для відновлення та розбудови національної школи вже в незалежній Україні. Педагоги-новатори були обличчям не лише вітчизняної педагогічної практики, а й стали відомі поза межами СРСР [8, с. 5–9]. Авторка зупинилася і на підвищенні кваліфікації вчителів початкової ланки школи, що покликане було розвивати майстерність учителів, ділитися власним педагогічним досвідом [9, с. 118–123]. Т. Степанова зосередилася на особливостях підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі, проаналізувала програми дошкільних закладів та перших класів шкіл [10, с. 91–97].

Проте деякі питання залишилися осторонь дослідників. **Метою** роботи є характеристика особливостей навчання дітей шестирічного віку у контексті освітньої реформи у школах УРСР у 1980-х роках. Її **завдання** полягають у характеристиці історіографії та джерельної бази дослідження; з'ясуванні ставлення учительства до змін, що відбувалися, і втілення цих ідей у їхню практичну діяльність; зазначенні прогалин та шляхів їх подолання; окресленні перспектив подальших наукових пошуків.

Джерелами роботи стали періодичні видання, які дали змогу вивчити питання ставлення педагогів до змін, що відбувалися у суспільстві та освіті, їхню діяльність, спрямовану на реалізацію основних завдань реформи. Матеріали державних обласних архівів дали змогу вивчити особливості здійснення трансформацій, які відбувалися у шкільній освіті.

Виклад основного матеріалу. Пленум ЦК КПРС у 1983 р. розглянув питання про здійснення реформування у системі освіти, надолужуючи її прогалини, створюючи відповідне наукове, програмове, навчально-методичне забезпечення, поліпшення навчальної діяльності у школах. Згодом у 1984 р. ЦК КП УРСР і Рада Міністрів УРСР, спираючись на це рішення, прийняли відповідну Постанову «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи». Змінювався термін навчання: із десятирічного відбувався перехід на одинадцятирічний, навчання у початковій школі – протягом чотирьох років, а не трьох. Діти шестирічного віку навчалися перший клас у дитсадках. У сільській місцевості за наявності відповідних умов могли створюватися заклади «школа – дитячий садок», які керувалися Основами законодавства СРСР і союзної республіки про народну освіту, Статутом середньої загальноосвітньої школи, Положенням про дитячий дошкільний заклад. Діти, які не пройшли цю програму, вступали до першого класу із семи років і навчалися за трирічною (старою) програмою. Для цього необхідно було їх забезпечити і кадрово, і матеріально. Акцентували на створенні розвивального освітнього простору і нових підходів до навчання. Звертали увагу і на основні напрями виховання, які мали на меті формування радянської особистості, спираючись на старі принципи – ленінізму. З одного боку, Академія педагогічних наук СРСР і союзних республік мала реагувати на зміни і бути провайдером реформи, з іншого – її діяльність часто була інертною і спрямованою проти будь-яких змін. Саме діяльність педагогів стала відкритішою, вони скористалися фактично формальними гаслами і гуманізували освіту [11, с. 37–42].

Педагоги були психологічно готові до творчості в контексті реформування освіти, вивчали особливості навчально-виховного процесу дітей шестирічного віку [11, с. 118–123]. Де би не навчалася дитина: у садку або у школі – вона навчалася за єдиною програмою. Тобто місце її перебування не впливало на зміст і навантаження [13, с. 91–97]. Важливим складником діяльності школи була педагогіка співробітництва – реальна: із учнями на уроках і поза ними, із колегами, батьками та громадськістю [14 с. 5–9].

Акцентували на ролі початкової школи у формуванні основ особистісного розвитку дитини, брали й ідеї В. Сухомлинського, який писав про головне її завдання – уміння учитися, спостерігати, думати, висловлювати власну думку про те, що чує, бачить, робить, думає, читає і пише. Попри недосконалість програм учитель міг би це здійснити шляхом власної творчості, терпіння, любові та мудрості [15, арк. 15].

Педагоги вивчали питання напрямів розвитку шкільної освіти. Увагу приділяли дітям шестирічного віку: це було нове і незвичне. Зокрема, учителька Л.Й. Корбут цікавилася питанням адаптації шестирічок, до чого їх треба готувати з дитячого садка. Оскільки жінка займала посаду директора школи, то це заважало їй займатися відповідною проблемою. Однодумцем і послідовницею стала її колега Р.М. Мостова: у 1985/86 н. р. 35 дітей із колишньої підготовчої групи дитсадка № 587 мали прийти до неї у перший клас. Акцентували на рівні їхньої підготовки, чим і займався колектив школи, почавши ознайомлення з проблемою наступності роботи дитячого садка і школи. У закладі впроваджували ідеї В. Сухомлинського. Ця робота здійснювалася у трьох напрямках: підготовка вчителя до практичної діяльності з майбутніми першокласниками, підготовка самих дітей і підготовка їхніх батьків. Щороку заступник директора школи, завідувачка і методист дитячого садка № 587 складали план спільної роботи, який затверджувався на спільній педагогічній раді. На таких зустрічах у вересні та травні аналізувалися підсумки роботи обох колективів, долучаючись до спільних виставок, семінарів, конференцій та діяльності безпосередньо дітей цих закладів. На семінарах вихователі ознайомлювалися з програмою першого класу. Під час відвідування школи вони спостерігали за своїми колишніми вихованцями, проводили бесіди з ними та педагогами, цікавилися організацією навчання і відпочинку, позакласної роботи, роботи груп подовженого дня. Багато учнів швидко втомлювалися на уроках, не вміли керувати власною поведінкою, не виявляли достатнього інтересу до навчання. Ці аспекти теж обговорювали зі своїми колегами.

Звичними стали екскурсії малят у школу, розповіді, бесіди, читання про школу, зустрічі з учнями, спільні екскурсії до пам'ятників, організація виставок і концертів, спортивних змагань, ремонт та виготовлення іграшок, посібників для занять, робота в саду. Педагоги формували у дітей позитивне ставлення до школи, що потребувало уваги навчити їх відчувати радість, задоволення від процесу навчання, що виявилось досить складним процесом. Однією з форм роботи стала бесіда, коли організовували уявні мандрівки сторінками книжок, головним при цьому називали цікавість і здивування як рушій мотивації. У підготовчих групах вихователі використовували елементи проблемного навчання. Зокрема, під час відпочинку дітям пропонувалися загадки, жарти, ребуси («Скільки кроків робить горобець за день?», «Під яким кущем ховається заєць від дощу?»), що розвивало пізнавальний інтерес у дітей, заохочувало спостережливість, активізувало пам'ять і приносило радість [16, с. 3].

Учителька початкової школи Р.М. Мостова, відвідуючи дитячий садочок, давала поради вихователям щодо підвищення пізнавального інтересу дітей та розвитку їх активності. Педагоги розробили для дітей підготовчої групи правила поведінки, наближені до шкільних, задля майбутньої адаптації. Протягом двох-трьох років діти ознайомлювалися зі школою поступово: спочатку з її зовнішнім виглядом, із класом, учнями, майстернею, спортивним залом і майданчиком, Ленінським залом, музеєм Брестської слави, піонерською кімнатою, бібліотекою та їдальнею. Вони були присутні на уроках Миру, читання, математики.

Батьківські збори за участю вчителів, дні відкритих дверей у школі та дитячому садку, оформлення тематичних стендів, папок-пересувок, організація консультацій – заходи, які проводили з батьками. У вересні у підготовчих групах відбувалися батьківські збори, де вчителі розповідали, як треба готувати дитину до школи, розвивати у ній самостійність. У дошкільному закладі та школі проводилися індивідуальні консультації на теми: «Як готувати дитину до школи», «Як навчити дітей читати», «Підготовка руки дитини до письма», «Виховання уваги» тощо. Ознайомлювати батьків із вимогами школи допомагало оформлення тематичних стендів і виставок у школах і дитячих садках. Із першого січня щотижня, відвідуючи підготовчу групу, проводили з дошкільнятами заняття з розвитку мовлення, темами яких були: «Зима у місті», «Праця і відпочинок у сім'ї», «Москва – столиця нашої Батьківщини», «Наше місто – частина великої країни» та ін. Зважаючи на таку підготовку, вже у початковій ланці школи учні Розалії Михайлівни мали найвищу успішність у школі. Це все забирало чимало часу та ресурсу. Задля швидшої адаптації дітей та демонстрації подібних прикладів наголошували на необхідності взаємодії

учителів початкових класів із дошкільними закладами та батьками вихованців. У педагогічній пресі писали: «Як правило, дитині потрібно пів року, щоб після дитсадка звикнути до школи. А мої звикають за тиждень-другий». Очевидно, влада намагалася і нівелювати працю педагогів, знецінюючи їхні прагнення та повсякденну працю [17, с. 3].

Ідеологічним підґрунтям цього стало «50-річчя Стахановського руху», коли освітяни мали долучитися до нього. «Освітня нива ... щодня поповнюється новими й новими здобутками в праці, у здійсненні реформи загальноосвітньої і професійної школи, комуністичному вихованні підростаючого покоління». У контексті квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXVII з'їзду КПРС громадяни мали відповідати власними конкретними справами на знаменну дату [18, с. 1].

На початку навчального року питання шестирічок займало особливе місце. Творча праця з найменшими – запорука у подальшому навчанні. Діти вимагали й педагогічного підходу. На навчальних заняття варто було застосовувати ігри, часто змінювати види діяльності, продумувати кожен етап 35-хвилинного уроку. Учитель підготовчого класу мав утілювати у собі якості, які притаманні кільком учителям-предметникам: літераторам, істориками, математикам. Йому варто було використовувати міжпредметні зв'язки, розширювати інтелектуальний потенціал, надавати мисленню належну гнучкість [19, с. 1].

Досвід найкращих педагогів покликаний був вирішити ці складні питання. Прикладом цього стала діяльність учительки середньої школи № 1 м. Северодонецька Дарини Василівни Куниці. Вона вміло добирала методи і способи навчання, які запобігали перенапруженню і перевтоми, забезпечуючи повноцінний фізичний та духовний розвиток дітей. Учителька формувала особисту зацікавленість дитини, її бажання і вміння вчитися. Педагогиня звертала увагу не лише на інтелектуальну зрілість дітей, а й на моральну, волюву готовність до подальшого отримання освіти. У центрі також було і засвоєння правил навчання у колективі, «правильна реакція» на вимоги дорослих, свідоме прийняття норм поведінки та їх розумне виконання. Очевидним є долучення до норм суспільного життя у шкільному колективі, де відбувалося формування радянського світогляду.

Для найменших у школі було створено умови для занять та відпочинку: два приміщення з урахуванням гігієнічних вимог, де в одному навчалися, в іншому – гралися і відпочивали під час денного сну, на подвір'ї був ігровий майданчик. Створено набори дидактичних матеріалів та наочних засобів. Школярі навчалися п'ять днів на тиждень, у четвер навчальне навантаження було знижене. Вивчення тем, пов'язаних із навколишнім середовищем, проводилося на свіжому повітрі, що давало можливість оптимізувати працездатність дітей. Задля збереження пізнавальної активності використовували фізкультхвилинки, танці під веселу музику, що не лише підбадьорювало, а й розвивало фантазію у шестирічок. Задля запобігання перенавантаженню вчителька переносила засвоєння деякого матеріалу на позаурочний час. Поступово учні набували навичок гігієни розумової праці. Увагу звертали і на розвиток мови та мовлення у дитини, що здійснювалося разом із лікарем-логопедом. Під час оцінювання дітей використовувалися словесні методи заохочення, організовувалися виставки дитячих творів [20, с. 2].

Тісний зв'язок був установлений між школою та дитячим дошкільним навчальним закладом № 16: відбувалося взаємовідвідування занять і зустрічі з батьками майбутніх учнів. Спільно з міською бібліотекою організовувалися свята: «Хліб – усьому голова», «Книжчина лікарня», «Хай дружать діти усієї планети». Учителька не шкодувала часу, щоб ознайомитися із сім'єю та умовами перебування дитини там, зустрічалася з батьками ще в садочку. Її цікавили питання інтересів і захоплень дорослих та дітей, рівень педагогічної культури батьків, стиль взаємовідносин, виховні пріоритети, духовно-моральна атмосфера у сім'ї. Довіра до вчительки, єдність вимог, прийняття позиції школи як своєї власної, неформальне спілкування дали можливість батькам надавати дієву допомогу своїм дітям. На основі вивчення дитини складалася моральна характеристика, з якою ознайомлювалися батьки.

Досвід роботи підготовчого класу показав, що після відповідної роботи у дітей формувалося початкове уявлення про цілісність світу. Вони усвідомлювали взаємозв'язок явищ у природі, особистісне ставлення до них, почуття відповідальності за власну поведінку. У дітей збагатився лексичний запас, розвивалося мовлення, зникали типові лексико-граматичні помилки. Наприкінці навчального року діти добре читали (у середньому 40 слів за хвилину). Систематична праця з книгами спонукала до самостійного читання, розвитку інтересу до неї та довколишнього світу. Розповіді дітей за сюжетними картинками дали можливість зробити висновок про розвиток їхньої уяви. Шестирічки сумлінно оволоділи навичками слухання. У подальшому з 25 учнів колишнього підготовчого і вже 3-го класу 14 осіб були відмінниками, 8 – хорошистами [21, с. 2].

У доповіді на тему «О ходе реализации реформ общеобразовательной школы в районе» зазначалося, що у Первомайському районі Миколаївської області охоплено дошкільною освітою 80% дітей у 37 дошкільних закладах [22, арк. 158]. Прийом дітей шестирічного віку у 1-й клас у 1986 р.

у Миколаївській області був таким: план прийому – 15 200, фактично – 13 969, у тому числі на базі школи – 8 748, на базі дошкільного закладу – 5 221, відсоток виконання плану становив 91,9, кількість дітей шестирічного віку – 19 606, відсоток їх охоплення – 71,3. У 1987 р. ці показники були такими: 16 300, 16 331, 10 200, 6 131, 100,2%, 19 910 відповідно [23, арк. 158].

Позитивно зазначали про такі дошкільні заклади: Підгородянський, Мигейський, Софіївський, Синюхобродський, колгоспів «Маяк комунізму», «Зоря», «Партизанська іскра». Але існували і проблеми, пов'язані з переходом дітей у 1986 р. із шестирічного навчання у школах. Лише половина шкіл із 30 мали підготовчі класи для занять із ними. Залишалися невирішеними питання і щодо змінності навчання, збільшення чисельності груп подовженого дня, створення ігрових і спальних кімнат. На порядку денному залишалися і питання, пов'язані з кадровим потенціалом та харчуванням. Кожен випадок був індивідуальним. У школах могли добудовувати приміщення, дооснащувати необхідними матеріалами [24, арк. 158].

У довідці про роботу установ народної освіти Оратівського району зі здійснення комуністичного виховання учнів згідно з вимогами XXVI з'їзду КПРС, завданнями червневого (1985 р.), жовтневого (1984 р.) пленумів ЦК КПРС та Постановою ЦК КПРС «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» згідно із перевіркою, яка відбувалася у березні 1984 р., зазначено, що питання охоплення дітей-шестирічок підготовкою до школи потребувало уваги: лише 50% охоплено підготовкою [25, арк. 1–4].

Перехід на навчання дітей із шести років – новий етап у розвитку структури радянської школи. Підготовка умов і кадрів для цього – актуальне завдання у контексті здійснення шкільної реформи. Значну роботу у Миколаївській області здійснено у Полтавській, Тарасівській, Романовобалківській школах: у них обладнано навчальні, ігрові, спальні кімнати для дітей, закуплено все необхідне для повноцінного навчання і відпочинку, вирішено питання кадрового забезпечення. Проте лише половина шкіл була готова до впровадження ідей. Значна кількість педагогів не розуміла практичних механізмів утілення реформи. Забезпечення і турбота про втілення її ідей у життя покладалася і на місцеві підприємства, організації та установи [26, арк. 170–171].

Вирішення потребували й питання діяльності дошкільних навчальних закладів. Робочий день вихователів у них міг регламентуватися не внутрішнім розпорядком, а правлінням колгоспів, як і термін відпусток. Місячна плата за утримання дитини становила від 14 до 25 крб. Більшість садків були переповнені щонайменше у 1,5–2 рази. Ці проблеми були системними, і відділи народної освіти самостійно вирішити їх не в змозі, але якщо органи освіти на місцях, згідно з реформою, отримали б очікувані повноваження, можливо, вони не стояли так гостро. Освіта не могла розвиватися за залишковим принципом або за підтримки меценатів, особливо це стосувалося сільських закладів [27, арк. 17].

Висновки. Отже, перехід на навчання дітей із шестирічного віку став ще однією сходинкою до оновлення системи шкільної освіти і наближення її до демократичних цінностей. Це був досвід, яким скористалися наступні покоління учасників освітнього процесу. Вагому роль при цьому відігравала особистість учителя, який мав практично реалізовувати основні аспекти освітньої реформи. Перспективою подальшого дослідження може стати вивчення питання діяльності педагогів у зазначений період та їхнього ставлення до процесів, що відбувалися в освітянському середовищі.

Література:

1. Шліхта Н.В. Деідеологізація освіти в роки перебудови: причини, напрями реформи, суперечності. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2012. № 130. С. 37–42.
2. Березівська Л.Д. Реформування загальної середньої освіти в радянській Україні в умовах авторитарного суспільства (1931–1991): історіографія та джерела. *Науково-педагогічні студії*. 2019. № 3. С. 9–33.
3. Березівська Л.Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті. 2009. PhD Thesis. Інститут педагогіки.
4. Березівська Л.Д. Наслідки та досвід реформування шкільної освіти в Україні у XX ст. *Рідна школа*. 2010. № 1(962). С. 45–49.
5. Пироженко Л.В. Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – середина 80-х років XX століття). Київ : Педагогічна думка, 2013. 304 с.
6. Лаврут О. Школа в Українській РСР у другій половині 1940-х–наприкінці 1980-х років: сучасні візії. *Емінак*. 2021. № 4(36). С. 171–182. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.4\(36\).565/](https://doi.org/10.33782/eminak2021.4(36).565/).
7. Молоткіна В.К., Хмельницька Л.В. Шкільна освіта Української РСР 1985–1991 рр.: радянський аспект. *Етнічна історія народів Європи*. 2025. № 76. С. 137–142.
8. Примакова В.В. Новаторський педагогічний рух у 80-ті роки XX століття. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1(2). С. 5–9.

9. Примакова В.В. Післядипломна освіта вчителів початкових класів у 80-ті роки XX століття. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 2. С. 118–123.
10. Степанова Т.М. Реформування змісту передшкільної і початкової освіти в Україні у 80-ті рр. XX століття. *Педагогічні науки*. 2011. № 1(58). С. 91–97.
11. Шліхта Н.В. Деідеологізація освіти в роки перебудови: причини, напрями реформи, суперечності. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2012. № 130. С. 37–42.
12. Примакова В.В. Післядипломна освіта вчителів початкових класів у 80-ті роки XX століття. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 2. С. 118–123.
13. Степанова Т.М. Реформування змісту передшкільної і початкової освіти в Україні у 80-ті рр. XX століття. *Педагогічні науки*. 2011. № 1(58). С. 91–97.
14. Примакова В.В. Новаторський педагогічний рух у 80-ті роки XX століття. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1(2). С. 5–9.
15. Исполнительный комитет Первомайского районного совета народных депутатов. Отдел народного образования г. Первомайск Николаевской обл. Документы августовской конференции учителей школ района за 1990 год // Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). Ф. Р 3107. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 15 зв.
16. Сало В. За парти сядуть шестилітки. *Радянська освіта*. 1985. 26 липня. № 60(3553). С. 3.
17. Сало В. За парти сядуть шестилітки. *Радянська освіта*. 1985. 26 липня. № 60(3553). С. 3.
18. Зубалій О., Стасюкова І. Крила новаторів. До 50-річчя Стахановського руху. *Радянська освіта*. 1985. 12 вересня. № 72(3585). С. 1.
19. Сало В. За парти сядуть шестилітки. *Радянська освіта*. 1985. 26 липня. № 60(3553). С. 3.
20. Паничева Н.Ю. Шестилітки за партою. *Радянська освіта*. 1985. 12 вересня. № 72(3585). С. 2.
21. Паничева Н.Ю. Шестилітки за партою. *Радянська освіта*. 1985. 12 вересня. № 72(3585). С. 2.
22. Исполнительный комитет Первомайского районного совета народных депутатов. Отдел народного образования г. Первомайск Николаевской обл. Документы январской и августовской конференций учителей школ района за 1985 год // ДАМО. Ф. Р 3107. Оп. 1. Спр. 424. Арк. 158 зв.
23. Отдел народного образования Николаевского облисполкома. Плановый отдел. План экономического развития по народному образованию на 1988 год // ДАМО. Ф. Р 2817. Оп. 6. Спр. 1613. Арк. 3 зв.
24. Исполнительный комитет Первомайского районного совета народных депутатов. Отдел народного образования. Первомайск Николаевской обл. Документы январской и августовской конференций учителей школ района за 1985 год // ДАМО. Ф. Р 3107. Оп. 1. Спр. 424. Арк. 158 зв.
25. Документы о проверке работы учреждений народного образования Оратовского района (приказ, справка). 13 марта – 29 апреля 1984 год // Державний архів Вінницької області. Ф. Р 4897. Оп. 7. Спр. 2397. Арк. 1–4 зв.
26. Исполнительный комитет Первомайского районного совета народных депутатов. Отдел народного образования г. Первомайск Николаевской обл. Документы январской и августовской конференции учителей школ района за 1985 год // ДАМО. Ф. Р 3107. Оп. 1. Спр. 424. Арк. 170–171 зв.
27. Исполнительный комитет Первомайского районного совета народных депутатов. Отдел народного образования г. Первомайск Николаевской обл. Документы августовской конференции учителей школ района за 1990 год // ДАМО. Ф. Р 3107. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 17 зв.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025

Дата публікації: 28.11.2025